

Unutsaq, unudularıq

Zərdabının müəllim qızı

Görkəmli pedaqoq

Qəribsołtan Məlikovanın maarifçilik örnəyi

Tanınmış pedaqoq Qəribsołtan Həsən bəy qızı Məlikova 1886-cı il iyunun 11-də Zərdabda anadan olmuşdur. Tiflisdə rus-qız gimnaziyasını bitirmiş, sonra anası Hənifə xanımın 1901–1905-ci illərdə direktoru olduğu nümunəvi qız məktəbində oxumuşdur. Qəribsołtan xanım atası H.Zərdabının vəfatından 3 il sonra – 1910-cu ildə pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır.

Hənifə xanım fəxr edirdi ki, qızı Qəribsołtan xanım 1914-cü ildə İmperator Üçüncü Aleksandr adına Birinci Bakı kişi gimnaziyasının Pedaqoji Şurasında bütün sınaqlardan keçmiş, xalq məktəblərinin müəllimi adına layiq görülmüşdür. Onun almış olduğu bu ad təkcə demokratik düşüncə tərzinə malik valideynlərin nailiyyəti deyil, eyni zamanda, bütün azərbaycanlı qadınların irəliləyişi, onların oxumaq və başqalarını da öyrətmək imtiyazlarının təsdiqi idi.

Qəribsołtan xanım 1915-ci ildən 1918-ci ilədək Bakıdakı Rus-Tatar (Rus-Azərbaycan) qız məktəbində dərş demiş, 1918–1920-ci illərdə Rus-Tatar qız gimnaziyasında müəllim işləmişdir.

Atasının “burjua jurnalisti”, “qəzet sahibkari” adlandırılması, “Əkinçi” qəzetinin “zərərli ideyalar” yayıcısı kimi ittiham olunub yasaq edilməsi, ailə üzvlərinin repressiyası səbəbindən Qəribsołtan xanım Gəncəyə gedərək orada sakit həyat sürmək istəmişdir. O, bir müddət Şəmkirdə müəllim işləmişdir.

Bəzi məlumatlara görə, İkinci Dünya müharibəsi illərində o, görkəmli bəstəkar, əslən zərdablı olan, SSRİ Xalq artisti, sabiq mədəniyyət naziri Rauf Hacıyevin anası Nənə xanımla doğma Zərdaba köçür və hər ikisi Zərdab məktəbində müəllim işləmişdir. Qəribsołtan xanım ərə getməmişdir. Özü ana olmasa da, görkəmli bəstəkar Rauf Hacıyevin və onun bacısı Adilənin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuş, onları ərsəyə çatdırmışdır. Qəribsołtan xanım uzun müddət Bakıda kimsəsiz uşaqların oxuduğu internat məktəbində də dərş demiş, onlara analıq etmişdir. Şahidlər deyirlər ki, bu xanım maaşını və pensiyasını da həmin uşaqlara paylayırmış.

S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində Qəribsołtan xanımın həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı araşdırmalar apararkən ona verilən attestat (F.№ 653. S.1. iş 43) diqqətimi cəlb etdi.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən təsdiq olunmuş 4 noyabr 1938-ci il tarixli, 7564 nömrəli həmin attestatda yazılmışdır: “1918-ci ildə Bakıda qadınlar gimnaziyasının 7-ci sinfini bitirmiş və pedaqogika işi üçün təyin edilmiş imtahan stajını məktəbdə keçmiş Qəribsołtan Həsən qızı Məlikova SSRİ Mərkəzi İcraə Komitəsi və Xalq Komissarları Sovetinin müəllimlə fəxri ad verilməsi haqqındakı 1936-cı il 10 aprel tarixli qərarına əsasən, ibtidai məktəb müəllimi adını alır”. O zaman ibtidai məktəb müəllimi adını almış Qəribsołtan xanım artıq Bakıda III rus-müsəlman qız məktəbində müəllim işləyirdi.

Qəribsołtan xanım dərin fikir içində, xəyallarla yaşayır, atası Həsən bəylə, anası Hənifə xanımla birgə keçirdiyi illər ərzində gördüyü, şahidi olduğu, yadında qalan günlərin tarixi yaddaşlarda qalması üçün onları qələmə alır və bu tənha insan bununla həzundə bir qədər rahatlıq tapırdı. O, “Atam haqqında xatirələr” də yazırdı: “Atam qonaq qəbul etməyi çox sevirdi... Atam onda “Kaspi” qəzetinin redaksiyasında işləyirdi. Bir dəfə o, qulluqçusunu evə göndərərək anama xəbər verdi ki, redaksiyaya onun yanına Rusiyadan qonaqlar gəliblər və onları hörmətlə qarşılamaq lazımdır.

Anam bu xəbəri bizə çatdırdı. Biz təzə paltarlarımızı geyindik. Axşam atam qonaqlarla birlikdə evə gəldi, anam onla-

rı evvanda qarşıladı. Anamın rus dilində mükəmməl danışmağı onların çox xoşuna gəldi. Onlar gecə yarısına qədər oturdular... Atam yalnız səhər bizə dedi ki, qonaqlardan biri yazıçı Maksim Qorki, o biri isə məşhur müğənni Şalyapin idi”.

1937-ci ildə xəbər yayılır ki, yeni çəkilən Bakı–Salyan şosse yolu Şıx kəndindəki Bibiheybət məscidinin ətrafında yerləşən qəbiristanlıqdan keçəcək. Kim istəsə, doğmalarının, yaxınlarının məzarını köçürə bilər. O zaman Həsən bəyin ailəsindən kim qalmışdı? Həyat yoldaşı Hənifə xanım 1929-cu ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdi, böyük qızı Pəri xanım Topçubaşova Fransada mühacirətdə vətən həsrəti ilə yaşamış və geri dönməmiş, 1947-ci ildə orada dünyasını dəyişmişdi. Böyük oğlu Midhəd bəy Almaniyada oxumağa göndərilmiş Cümhuriyyət tələbələrindən idi. Bakıda, Gəncədə yaşamışdı. O, Azərbaycanın işıqlı, xoşbəxt gələcəyi uğrunda aparılan quruculuq işlərinin qurbanı olmuş, ermənilərin donosu və üzə durması ilə 1937-ci ildə güllələnmişdi (1990-cı ildə bəraət alıb). Kiçik oğlu Səffət bəy Fransada, sonra isə Türkiyədə yaşamış, təhsilini başa vurduqdan sonra Bakıya dönməyə çəkinmişdi. Bu zaman Bakıda Həsən bəyin ailəsindən yalnız evin sonbəşiyi Qəribsołtan xanım qalmışdı.

Həsən bəyin dəfnindən 50 il keçdikdən sonra, yaranmış mövcud vəziyyətə görə bu dahi insanın uyuduğu məzarın yeri mütləq dəyişdirilməli idi. Lakin, bunu kim etməli idi?... Xəbəri eşidən Qəribsołtan xanım təlaş içində nə edəcəyini, kimə üz tutacağını bilmir. Çıxış yolunu fəhlə tapıb Bakı–Salyan şosse yolunun tikintisi altında qalacaq cənəzəni tez bir anda qəbirdən çıxarmaqda görür. Elə də edir və pul verib iki nəfər fəhlə tutur. 1937-ci ilin payızında mərhumun cəsədinin qalıqları yeşiyə yığılır və muzdluların çiyinlərində Bayla qədər götürülür. Buradan isə tramvayla Qəribsołtan xanımın evinə aparılıb ona təhvil verilir.

Qeyd etdiyim kimi, iztirablı həyat tərzini keçirən zavallı xalq müəllimi 1929-cu ildə anasını itirmişdi. Böyük qardaşı Midhəd bəy 1937-ci ildə güllələnmiş, kiçik qardaşı Səffət bəydən ömrünün sonuna qədər xəbər tuta bilməmişdi. Parisdə yaşayan bacısı Pəri xanımın başına nələr gəldiyindən xəbərsiz olmuşdu. Həyatının son illərində API-nin fizika kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyən qardaşı oğlu Rəhim bəy isə

1936-cı ilin fevralın 23-də Bakıda dünyasını dəyişmişdi.

Qəribsołtan xanım Şəmkirin Zəyəm kəndində müəllim işləyərkən hədə-qorxu-yə, təhqirlərə məruz qalmış, ölüm qorxusu keçirmiş, əsəbləri pozulmuşdu. Yeganə təsəlli yeri o idi ki, atası Həsən bəyin cəsədinin yeşiyə yığılmış sümükləri, ruhu onun yanında idi. İşə baxın ki, Həsən bəyin gor evi bir neçə il qızı Qəribsołtan xanımın mənzili olmuşdur.

Həsən bəyin vəfatının 50 ili ərəfəsində dahi mütəfəkkirin xatirə gününün qeyd olunması məsələsini tanınmış ədəbiyyatçı alim Abbas Zamanov Azərbaycan KP MK qarşısında qaldırır. Mərkəzi Komitənin şöbə müdiri Şıxəli Qurbanov məsələyə qarışır və yubiley komissiyası təşkil olunur. Layihə üzrə qəbrin abadlaşdırılması məsələsinə baxılan zaman məzarın harada olması sualı ortaya çıxır və onun yerini heç kəs bilmir. Bu zaman Qəribsołtan xanım yada düşür və ona müraciət etməli olurlar. Abbas Zamanov, tanınmış bioloq alim Mirəli Axundovla və eyni zamanda bir neçə filosof alimlə birlikdə Qəribsołtan xanımın yaşadığı mənzilə, onun yanına gəlirlər.

Gələnlərə: “Atamın hər şeyini məhv etdiniz, indi də gəlmisiniz sümüklərini aparmağa? Bir də bu evə ayaq basmayın!” – deyən Qəribsołtan xanım, nəhayət, əsəblərini ələ aldıqdan sonra atasının 1937-ci ildə anası Hənifə xanımın yanında basdırıldığını bildirir. A.Zamanov tələbələri ilə birlikdə şəhər qəbiristanlığına üz tutur, Hənifə xanımın məzarı açılır, Həsən bəyin qutuya yığılan, xanımının ayaqları altında basdırılan sümükləri qəbirdən çıxarılır. Beləliklə, Həsən bəy 1957-ci ildə, üçüncü dəfə Fəxri xiyabanda dəfn olunur.

Digər tərəfdən oxucularımıza belə bir məlumat vermək istədim ki, xalqımızın dahi incəsənət xadimlərinin, görkəmli dövlət xadimlərinin əbədi yuxuya daldıqları Fəxri xiyabanın salınması Mir Cəfər Bağırovun adı ilə bağlıdır. 1948-ci ilin avqust ayının 27-də M.C.Bağırovun tapşırığı ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti qərar qəbul etmişdir. Həmin qərara əsasən, qəbirinin köçürülməsi qərara alınan 12 nəfərdən biri də Həsən bəy Zərdabi olmuşdur. Fəxri xiyabanın ilk sakinləri arasında Həsən bəy Zərdabının adı 3-cü şəxs olaraq qeyd olunmuşdur.

Onu da qeyd edim ki, bu günədək Həsən bəy Zərdabının həyatı, onun dəfni ilə bağlı gedən yazılarda, tədqiqat işlərində Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən belə bir qərarın qəbul edilməsi barədə məlumat verilməmişdir.

Qayıdaq Qəribsołtan xanıma. Onun uzunmüddətli, qüsursuz pedaqoji fəaliyyəti nəzərə alınmış, 1948-ci ildə “Əməkdar müəllim” fəxri adına layiq görülmüş, maarif sahəsində fəaliyyətinə görə “Lenin ordeni” ilə təltif olunmuşdur. Qəribsołtan xanım 1956-cı ilədək müəllim işləmişdir.

Bütün həyatını xalqın maariflənməsinə, təhsilinə həsr edən, iztirablı həyat tərzini keçirən, üzüntülərə dözə bilməyən Qəribsołtan xanım Həsən bəy qızı Məlikova 1967-ci il mart ayının 9-da Bakıda vəfat etmişdir.

Bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasında bütöv azərbaycançılıq məfkurəsi ilə milli maarifçilik hərəkatında misilsiz xidmətləri olan Məlikovlar ailəsi böyük ehtiramla yad olunur.

Eldəniz HƏSƏNOV,
Aqrar elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Beynəlxalq Ekoenergetika
Akademiyasının ekologiya üzrə
professoru